

УДК 94 (477) "1905/1907"

Р. В. ГУЛА*

АНТИРЕФОРМАТОРСЬКИЙ НАПРЯМОК МОНАРХІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РЕДАКТОРСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ВИДАННЯ "КИЄВЛЯНИН" У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вивчено особливості редакторської діяльності видання "Києвлянин" щодо пропаганди монархічної ідеології. Розкрито основні напрямки видавничої політики ідеологічного протистояння з революційним суспільно – політичним рухом у роки першої російської революції.

Ключові слова: "Києвлянин"; Маніфест 17 жовтня 1905 р.; суспільно-політичний революційний рух в Україні; перша російська революція; охоронна ідеологія.

Актуальність визначення ідеї державного будівництва для Української держави впродовж більш ніж двадцяти років займає основне місце в науковій діяльності історико-філософського напрямку.

Досвід минулих століть щодо зародження, розвитку та функціонування монархічної ідеології слугує для сучасних дослідників джерелом розробки концептуальних положень щодо вдосконалення ідеології державного будівництва з урахуванням реалій сьогодення. Пошук фундаментальних констант національної згоди та соціальної стабільності в сучасному українському суспільстві ставить на перше місце вивчення історичних уроків першої російської революції 1905–1907 рр.

Метою статті вважаємо висвітлення особливостей аналізу редакторської політики та видавничої діяльності газети "Києвлянин" щодо відстоювання постулатів монархічної ідеології та критики революційного руху в 1905–1907 рр.

Особливістю функціонування монархізму як ідеології є його відносно стійка тенденція до стагнації з допомогою створення жорстко замкнутої, суворо обмеженої в розвитку системи ідей та поглядів. У принципі, ідеї, розроблені ідеологами монархізму XVI–XIX ст., мало відрізняються від ідей їх послідовників XX ст. Тобто концепція правих ідеологів XX ст. була також укладена в прокрустове ложе традиційних охоронних початків.

Пріоритетною тенденцією в охоронній ідеології була, без сумніву, необмежена підтримка, пропаганда і розвиток тріади "православ'я–са-

---

* Гула Руслан Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного.

модержавство–народність”, недопущення неоднозначності тлумачення цих принципів, що в кінцевому підсумку призвело до застійних процесів в ідеології монархізму, що ще до початку ХХ ст. перетворився, за словами В. Розанова, в “ослаблений фетиш”¹.

Аналізуючи видання в період 1905–1907 рр., зазначимо, що серед основних напрямків діяльності газети, які вочевидь проглядаються в її публікаціях, можна визначити антиреформаторський напрямок, що відбивав погляди російських поміщиків, монархічно настроєної частини інтелігенції про непорушність самодержавства, заперечував будь-які зміни в наявному державному ладі. Основою цього напрямку, як зрештою і всієї видавничої політики “Киевлянина”, служила класична формула “самодержавство–православ’я–народність”, що проводилась за допомогою принципів охоронної ідеології.

Справжнім маніфестом антиреформаторського напрямку “Киевлянина”, безперечно, вважаємо статтю М. Тихомирова “Варвари у ворот”. Ні до її публікацій, ні після видання не вміщувало статей, які із граничною чіткістю відбивали б ставлення “Киевлянина” до реформ у російському суспільстві після російсько-японської війни й революції 1905–1907 рр. М. Тихомиров визнає лише еволюційний шлях розвитку держави, без докорінної зміни наявних порядків. Так, наприклад, він стверджує: “Історія дає нам ряд прикладів, що манія великих реформ буває завжди дуже згубною для народів, якими б гарними не здавалися ці реформи”². Причому наголос М. Тихомиров робить на невідповідності свідомості мас до прийняття певних сторін життя суспільства: “Якби було можливо миттєво змінити душу народу, то... реформа, теоретично корисна, могла б приносити всю свою користь, але могутністю змінити душу володіє лише час... ..зміна душі народу може відбуватися шляхом еволюції, і ні випадок, ні зовнішні обставини, ні, особливо, політичні установи не відіграють головної ролі в житті народу”³. Отже, за М. Тихомировим, “грізну небезпеку для долі народу становлять часті спроби насадження нових реформ...”⁴. Протистояти цьому нещастю може, на думку автора, “основний елемент, якого ніякий розумовий розвиток не може замінити, – характер”⁵, тобто тут бачимо підтвердження тези про самобутність російського народу, спроможного відкинути реформи, які проведені “чужоземними елементами”, такими, наприклад, як колишній прем’єр-міністр С. Ю. Вітте або військовий міністр О. Редігер.

Другим “фактором руху цивілізації народів” шляхом реформ “є ідеї”. “Але ідеї, – вважає М. Тихомиров, – починають діяти на душу народу тільки тоді, коли вони перетворюються в почуття, що керують вчинками людей, а це перетворення здійснюється дуже повільно”⁶. Тобто у російському суспільстві, на думку М. Тихомирова, відсутні передумови, що сприяють проведенню реформ.

Однак ідеї викликають і руйнівні тенденції, якщо вони “можуть бути перетворені на знаряддя помсти і послужити поваленню”⁷. Акцент тут, вважає М. Тихомиров, робиться на психології натовпу, який спрощено розуміє такі поняття, як “демократія”, “соціалізм”, що викликає в робітника уявлення про якийсь рай, де всі люди однаково добрі, справедливі і рівні”⁸. Натовпу автор протиставляє “інтелектуальну аристократію” кожного народу, яка створила світову цивілізацію. Як висновок про шкідливість реформ звучать заключні слова статті: “Історія нам показує, як тільки моральні сили й устої народу втрачають владу, на зміну їм біля воріт з’являються варвари, і грубий натовп із несвідомою жорстокістю завершує справу остаточного руйнування”⁹. Стаття М. Тихомирова цікава в плані своєрідного підходу до аналізу політичних подій у Росії в 1905–1907 рр., на основі яких автор і робить широкі узагальнюючі висновки. Розглянемо ж реакцію “Киевлянина” на ті спроби зміни державного ладу, що відбувалися в зазначений період.

Каталізатором ставлення до державної влади для політичних партій, поза сумнівом, став Маніфест 17 жовтня 1905 р., опублікований в “Киевлянині”¹⁰. Могутній революційний рух змусив самодержавство піти на значні поступки. 17 жовтня опублікований Маніфест із додатком доповіді С. Ю. Вітте з програмою реформ. Росіянам надавалися громадянські свободи, що ставали по суті конституційними, а новий законодавчий орган – Державна дума, повинен був виконувати функції широкого представництва народу в управлінні державою.

Під впливом революційних зворушень у суспільстві О. Савенко в статті “Заметки” ще до виходу Маніфесту відзначав необхідність уведення деяких конституційних прав громадян, не торкаючись основ державного правління. “Справа йде не більше і не менше як про величезний і значний досвід узгодження принципу самодержавства з цілком стійкими гарантіями правового порядку. Справа йде про те, щоб дати російському громадянину всі ті права, якими користуються культурні народи, і щоб забезпечити цілком правильну й успішну діяльність російського уряду, як уряду великого народу та великої держави, не вдаючись до тих форм народоправства, що існують на Заході, а пристосувавши для цієї мети наші історичні форми правління”¹¹.

Однак це було складне завдання як у практичному, так і, особливо, в теоретичному плані. Характерно, що після цього “Киевлянин” більше жодного разу не порушував цього питання на своїх сторінках. Навпаки, із зростанням революційного руху “Киевлянин” усе наполегливіше проводить думку про необхідність твердої влади, абсолютизуючи її вплив у внутрішній і зовнішній політиці. Напередодні прийняття Маніфесту газета пише: “Яка б не була форма державного устрою... авторитарна конституційна чи республіканська, сильна державна влада є

основною умовою для живучості держави, для збереження її від розкладання усередині й від втрати свого незамінного існування на міжнародній арені”¹².

Після виходу Маніфесту в таборі правих спостерігалися збентеження й розгубленість. В. В. Шульгін, згадуючи це, писав: “Уночі прийшов ошелешуючий Маніфест. Газети вийшли із сенсаційними заголовками: “Конституція”... “. За його спогадами, Д. І. Піхно, на той момент редактор “Киевлянина”, так охарактеризував вихід Маніфесту: “Божевільям було так кинути Маніфест без усякої підготовки, без усякого попередження, завжди такі акти підготовлялися... Про їх повідомлялося заздалегідь владі на місці, і давалися вказівки, як розуміти, як діяти ... А отут бухнули. Як молотком по голові і розбирайся кожний молодець на свій взірць...”

Конституція! Думають цим заспокоїти. Божевільні люди! Хіба можна заспокоїти явним виразом страху...”¹³.

Вихід Маніфесту, на думку видання, пояснюється лише початком зростання революційного руху, втратою влади на місцях. Закликаючи владу до кардинальної зміни політики стосовно революціонерів, Д. І. Піхно у телеграмі С. Вітте пише: “Ніяка державна влада – монархічна чи республіканська не потерпить того, що робиться в нас: мережі союзів змовників..., що волають до заколоту у формі страйків..., що влаштовують військові бунти. Велика частина петербурзьких і московських газет перетворилися в революційні листки. Це не преса, а революційна прокламація”¹⁴.

А ось як газета оцінила появу “Тимчасових правил про пресу”, що створювали умови для розвитку обмеженої “свободи слова”. “Киевлянин” серйозно ставився до ролі та значення друкованого слова в Росії, тим паче в період революційних потрясінь. Д. І. Піхно був протягом 25 років редактором цього видання й прекрасно знав російську пресу. У статті від 17 листопада 1905 р. він докладно висвітлює питання про пресу. На його думку, появі Маніфесту і революційному безладдю сприяла “ліберальна преса”, у якій “часто висловлювали найбільш руйнівні ідеї та спокушали молодь в єврейсько-комуністичну віру Маркса та звеличували його як найбільшого генія і непогрішного пророка”¹⁵, що визначало у свою чергу й серйозний вплив її на молодь у зв’язку з тим, що “настрої преси цензурно-комуністичні, а настрої частини молоді нецензурно-комуністичні”¹⁶.

Маніфест 17 жовтня, на думку Д. І. Піхно, став наслідком ряду причин, таких, як: відсутність “патріотичної енергії, таланту, героїзму”, зростання “невдоволення, розчарування, образ, злості у всіляких колах і партіях”. У результаті “суспільство розгубилося, втратило віру, віддалося спочатку різкій критиці, а потім і галльському буйству. Революційний рух користувався становищем й енергійно напірав, збільшуючи

зухвалість напору з кожним днем, а уряд став поступатися. За першою поступкою швидко йшли наступні ... Так ми дійшли від земських самозваних з'їздів до мережі революційних союзів чиновництва, потім до страйків, бунтів, автономій, збожеволівших "мітингів", аж до загального страйку з барикадами і з припиненням залізничного руху, до днів 18–20 жовтня"¹⁷. Вбачаючи в цьому прямий наслідок Маніфесту 1905 р., видання визнало за необхідне в передовій статті від 10.12.1905 р. чітко визначити своє ставлення до цього державного акта: "Царське самодержавство цілком відповідає глибокому переконанню величезної маси російського населення, православного духовенства й російської армії. Самодержавна влада, що базується на такій широкій твердій основі, є єдина реальна та могутня влада, що одна здатна розв'язати великі державні питання про війну й мир, про захист держави у разі важких і небезпечних війн і т. д.

Тільки навколо самодержавства можуть збиратися без коливань, звад і смут усі охоронні та творчі сили, й тільки вона здатна підвищувати чи напружувати їх у потрібний час до тієї чи іншої великої мети.

Царське самодержавство базується не тільки на глибокій народній вірі, але й на глибокому політичному розумі"¹⁸.

Таким чином, незважаючи на те, що оформлення представницької влади згодом відбулося і де-факто і де-юре, "Киевлянин" продовжує різко негативно ставитися до ідеї обмеження самодержавної влади.

У 1905–1907 рр. одним з найважливіших питань у визначенні політичної позиції, поряд з Маніфестом, була оцінка ролі Державної думи, її місця в системі державного устрою Росії. Негативно ставлячись до самої ідеї народовладдя, "Киевлянин" зайняв украй праву позицію в політичному спектрі Росії. Уважаючи Думу абсолютно не потрібною та шкідливою державною установою, "Киевлянин", проте, намагається теоретично обґрунтувати відмінність нової моделі державного устрою від західноєвропейського парламентського правління, що полягає в збереженні самодержавства в сполученні його за участю виборного державного органа в справах законодавства і контролю державного управління: "Росія робить великий досвід одержати від виборної дорадчої установи всі її сильні й корисні якості, але й уникнути слабких і небезпечних сторін "народоправства". Воно зберігає свою витриману багатовікову випробувану основу... Держава не залишає свого випробуваного історичного шляху, а лише удосконалює його, вона не може докорінно змінити суть народних поглядів на існування царської влади, але дає народу можливість висловити свої потреби і бажання..."¹⁹.

Однак надалі "Киевлянин", особливо в період кризи революційного руху, "пропонує..., скасувати саме положення про Державну думу"²⁰. Виходом для удосконалення системи державного ладу, на думку видання, буде "запровадження по всій Росії беззвітних ... посад генерал-губернаторів"²¹.

Революційні події 1905–1907 рр., як уважає “Киевлянин”, виникли за рахунок штучного ослаблення монархічної влади як з допомогою як відсутності волі правлячого клану, так і екстремізму реформаторських сил, теоретичним обґрунтуванням яких є радикалізм. Видання зробило спробу проаналізувати це явище в статті “Русский радикализм” від 24 серпня 1907 р. Метою цього руху, на думку “Киевлянина”, є: “виховати і прищепити революційний дух, заперечення закону та законності... Усе це є ніщо інше, як свідоме і принципове заперечення закону незаконними “актами”²².

Революційному руху, за “Киевлянином”, притаманні “радикальна теоретичність, прямолінійність, доктринство... викорінення усіх свобод і при крайній нетерпимості до будь-якої дійсної свободи навіть елементарних громадянських прав, які не сходяться з радикальним катехізисом... виправдання всякого бунту, усяких революційних насильств і злочинів”²³. Як висновок: “Російський радикалізм є союз для боротьби з існуючим режимом короткозорого конституціоналізму з революційними елементами, російським і іноплеємним”²⁴. Радикалізм, на думку видання, прикриваючись реформаторськими гаслами, веде боротьбу “не... за реформи, а з... Росією і російським народом”, тому що найзапекліший запеклий характер боротьба прийняла після того, як реформи були даровані”²⁵. Російському радикалізму тут протиставляються принципи самодержавства, що несуть у собі “упокорення, просвітництво, зміцнення волі й охорону особистості та власності”²⁶. Таким чином, уважає “Киевлянин”, революційний рух був спрямований проти основ російської монархічної влади²⁷, але життєвість устоїв самодержавства, здатність протистояти руйнівним реформаторським тенденціям забезпечили недоторканість наявного державного порядку. “Національно-консервативна течія обіймає великі періоди нашої історії, а навіть у той час, коли вона змінювалася рухом ліберальним чи радикальним, національний консерватизм виявляв велику життєвість і незабаром знову знаходив панування”²⁸.

“Киевлянину” вдалося ще до епохи революційних потрясінь сформувати в суспільній психології значної частини народонаселення віру в непорушність монархічних ідеалів. Стараннями видання в Україні на початку ХХ ст. був створений значний прошарок суспільства, що твердо стояв на позиціях охоронної ідеології.

Не можна не поважати газету за твердість і послідовність тих поглядів, котрих вона дотримувалася, деякі з яких є актуальними і на сьогодні, а саме: політична стабільність і суспільна злагода, підтримка твердого державного управління та чіткого функціонування всіх інститутів влади, духовна єдність й вікові моральні цінності народу.

Історичні аналогії та паралелі, як правило, справа невдячна та контрпродуктивна. Але уроки історії, особливо ті, що написані кров’ю

наших предків, вимушують сучасників шукати вихід із кризового стану політичної системи держави, розбалансування соціальної структури суспільства, ерозії суспільної свідомості та історичної пам'яті в прикладах синтезу політичної волі та гнучкості, рішучості та толерантності, мудрості та віри, якими так багата вітчизняна історія.

¹ Розанов В. В. Ослабнувший фетиш. Психологические основы русской революции. – Спб., 1906. – С. 24.

² Киевлянин. 1907. – № 96. – С. 1.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Киевлянин. – 1905. – № 298. – С. 1.

¹⁰ Киевлянин. – 1905. – № 122. – С. 1.

¹¹ Киевлянин. – 1905. – № 274. – С. 2.

¹² Киевлянин. – 1905. – № 301. – С. 1.

¹³ Шульгин В. В. Дни. – Л., 1925. – С. 75–76.

¹⁴ Киевлянин. – 1905. – № 301. – С. 2.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Киевлянин. – 1905. – № 341. – С. 1.

¹⁷ Киевлянин. – 1907. – № 93. – С. 2.

¹⁸ Киевлянин. – 1907. – № 114. – С. 1.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Киевлянин. – 1905. – № 279. – С. 1.

²³ Киевлянин. – 1907. – № 70. – С. 1.

²⁴ Киевлянин. – 1905. – № 279. – С. 1.

²⁵ Киевлянин. – 1906. – № 123. – С. 1.

²⁶ Там само.

²⁷ Киевлянин. – 1906. – № 137. – С. 1.

²⁸ Киевлянин. – 1906. – № 304. – С. 1.

Изучены особенности редакторской деятельности издания “Киевлянин” по пропаганде монархической идеологии. Раскрыты основные направления издательской политики идеологического противостояния с революционным общественно-политическим движением в годы первой русской революции.

Ключевые слова: “Киевлянин”, Манифест 17 октября 1905 г.; общественно-политическое революционное движение в Украине; первая русская революция; монархическая идеология.

There are studied the peculiarities of the editorial activity of “Kievlyanin” edition concerning the propaganda of monarch ideology. The author gives the main directions of the editorial policy of ideological confrontation with the revolution and socio-political movement in the years of first Russian revolution.

Key words: “Kievlyanin”; the Manifest of October 17, 1905; the socio-political revolution movement in Ukraine; the first Russian revolution; the security ideology.